

דברים פרק כא

(א) כי ימצא חלל באדמה אשר יקוק אלהיך נתן לך לרשתה נפל בשדה לא נודע מי הפהו :
(ב) ויצאו זקניו ושפטיה ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל : (ג) והיה העיר הקרובה אל
החלל ולקחו זקני העיר ההוא עגלת בקר אשר לא עבד בה אשר לא משכה בעל : (ד) והורדו
זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע וזרעו שם את העגלה
בנחל : (ה) ונגשו הכהנים בני לוי כי בס בחר יקוק אלהיך לשרתו ולברך בשם יקוק ועל
פיהם יהיה כל ריב וכל נגע : (ו) וכל זקני העיר ההוא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם
על העגלה הערופה בנחל : (ז) וענו ואמרו ידנו לא שפכה שפכו את הדם הזה ועינינו לא
ראו : (ח) כפר לעמך ישראל אשר פדית יקוק ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם
הדם : (ט) ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני יקוק :

רש"י

(ב) **ויצאו זקניו** - מיוחדים שבזקניו, אלו
סנהדרי גדולה : **ומדדו** - ממקום שהחלל
שוכב : **אל הערים אשר סביבות החלל** - לכל
צד לידע איזו קרובה : (ד) **אל נחל איתן** -
קשה שלא נעבד : **וערפו** - קוצץ ערפה
בקופיץ. אמר הקדוש ברוך הוא תבא עגלה
בת שנתה שלא עשתה פירות ותערף במקום
שאינו עושה פירות, לכפר על הריגתו של זה
שלא הניחוהו לעשות פירות : (ז) **ידינו לא**
שפכה - וכי עלתה על לב שזקני בית דין
שופכי דמים הם, אלא לא ראינוהו ופטרנוהו
בלא מזונות ובלא לוויה. והכהנים אומרים
כפר לעמך ישראל : (ח) **ונכפר להם הדם** -
הכתוב מברשם שמשעשו כן יכופר להם
העון : (ט) **ואתה תבער** - מגיד שאם נמצא
ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה יהרג,
והוא הישר בעיני ה' :

רשב"ם

(ה) **ונגשו הכהנים בני לוי [וגו']** - וענו
ואמרו [וגו'] כפר לעמך ישראל : (ט) **תבער**
הדם [וגו'] - אם נמצא הרוצח אחרי כן
ייהרג : **כי תעשה** - מה שישר בעיני יי :

המב"י
(ה) וענין העריפה, אמר ר"א שהשם צוה
לעשות כן על העיר הקרובה כי לולי שעשו
עבירה כדומה לה לא נזדמן שיהרג אדם
קרוב מהם, ומחשבות ה' עמקו לאין קץ
אצלנו. אבל הרב אמר במורה הנבוכים (ג
מ), כי הטעם לגלות על הרוצח ולבער דמו.
בעבור שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר
אשר סביבות החלל, וכשיצאו הזקנים
ויתעסקו במדידה ההיא וזקני העיר ההיא
יעידו לפני הבורא שלא התרשלו בתקון
הדרכים ושמירתם ושאינם יודעים מי הרג
את זה, וכשיחקר הענין יאספו הזקנים
ויביאו העגלה ירבו בני אדם לדבר בו אולי
יגלה הדבר, וכבר אמרו (ירושלמי סוטה פ"ט
ה"א) שאפילו תבוא שפחה ותאמר פלוני
הוא הרוצח לא תערף, ואם יודע הרוצח
ויחרישו ממנו ויעידו לפני הבורא על
נפשותם כי לא ידעוהו יהיה בזה זדון גדול,
וכל השומע שמץ דבר בענין יבוא ויגיד
ויתפרסם הדבר, ויהרג או על ידי ב"ד או
המלך או גואל הדם. ויתחזק הענין, בהיות
המקום אשר תערף בו העגלה לא יעבד בו
ולא יזרע לעולם, יכירו בו רואיו וידברו בו :
והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה הזו תועלת, אבל המעשה איננו נרצה בעצמו. והיה ראוי
עוד שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה, שיכירו בו רואיו, כי בנחל איתן לא יודע מדוע לא
יעבד בו. ולפי דעתי, יש בו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ שעיר המשתלח ופרה
אדומה, ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים :

דברים כא

תז

כלומר שבמקרה שהעיר יושבת בין ההרים אין להניח שהרוצח בא ממקום אחר ובה הכתוב מדבר. הרמב"ם בפרק ט מהלכות רוצח. הלכה ר"ז, אינו מבא תירוץ זה של התלמוד כלל, ופירש ה"כסף משנה" ששעמו הוא. מפני שאין להעלות על הדעת שבמקרה שאין העיר יושבת בין ההרים על העיר הגדולה ביותר שבעולם להביא עגלה ערופה, שהרי מקרא מלא דבר הכתוב: "העיר הקרובה". התלמוד תירץ למקשה רק לפי סברתו, אבל האמת היא שאין להתחשב אלא בערי הסביבה ולא ברובא דעלמא. תירוץ אחר על הרמב"ם על ידי פירוש מחודש בדברי התלמוד יעויין ב"מראה הפנים" לירושלמי בבא בתרא פרק ב, הלכה ג.

ולקחו זקני העיר. דיניי הסנהדרי הגדולה לא היו חייבים אלא לברר איזו עיר צריכה להביא את העגלה ובה גמרו את הפקידם. "גפסור זקני ירושלים הלכו להם" (המשנה סוטה מה, ב); עכשו באים, וזקני העיר כדי לכפר על הרצח. — עגלת בקר. בספרי יש מחלוקת אם העגלה היא בת שנתיים או בת שנתיים. ישנה גירסא מוטעית. אבל במשנה פרה א, א אמרו שעגלה בת שתיים כשרה (יזנתו מתרגם, ברת שתא" דהיינו כדברי רבי אליעזר). השוה ר"ש שם. — אשר לא משכה בעול. אצל פרה אדומה (במדבר יט, ב) נאמר: "אשר לא עלה עליה עול", זאת אמרת שהיא נפסלת אפילו בהעלאת עול בעלמא, אבל עגלה ערופה אינה נפסלת אלא אם כן משכה בעול (סוטה מה, א). גם אין עגלה נפסלת במומין.

והורידו ... אל נחל איתן. נחלקו רבותינו בפירוש "נחל

איתן" בתלמוד (סוטה מו): "מנין לאיתן שהוא קשה שנאמר (במדבר כד, כא) איתן מושבך ושים בסלע קנך (אלמא איתן הוא סלע), ואומר מיכה ג, ב) שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ (הם הרים וכל הר של אבנים הוא). אחרים אמרים מנין לאיתן שהוא ישן (ולא שהובא קרקעיתו מחדש מקרקע אחרית) שנאמר גוי איתן הוא גוי מעולם הוא (היינו ישן)". במכילתא (מדרש תנאים 124) ישנה מחלוקת זאת: "והורידו ... אל נחל איתן, אין איתן אלא בור שנאמר שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ, רבי נתן אומר אין איתן אלא קשה שנאמר איתן מושבך ואומר גוי איתן הוא". המדרש הגדול מוסיף לדברי המכילתא הזאת: "והלכתא איתן במשמע קשה שהוא (נחל) שוסף בחזקה". כפי הנראה הוציא המדרש הגדול את

תח

דברים כא

פירוש זה מהרמב"ם פרק ט מהלכות רוצח. הלכה ב. השהו גם פירוש המשניות להרמב"ם על המשנה סוטה מה, א, "תוספות יום טוב" שם על כל פנים לדעת הרמב"ם "נחל" כאן פירושו נחל-מים ו"קשה" פירושו חזק, כלומר שוסף בחזקה. כן תרגם גם עקילס בתרגומו היווני. אבל השבעים תרגמו "נחל" לשון עמק ו"קשה" לשון קוש. וכן אצל יוסף בן מתתיהו. גם יונתן מתרגם "חקל" ונראה כי זו גם דעתו של אונקלוס המתרגם, "נחלא" (אבל "איתן" מתורגם באונקלוס ויונתן, "בייר", דהיינו כפירוש הראשון שבמכילתא). וכן פירש הרשב"ם בבבא בתרא נה, א (דיבור המתחיל "הנחל"), וכן הר"ש הורא"ש פאה פרק ב, משנה א, וכן משמעות התלמוד בנדה ת, ב: "בתולת קרקע כל זמן שלא נעבדה נפקא מינה להנחל איתן". אבל בפסחים נג, א אמרו: "סימן לנחלים קנים נפקא מינה לנחל איתן", וזה משמע יותר כפירוש הרמב"ם (השוה תוספות רבי עקיבא איגר למשניות ירושלמי שביעית ט, ב). השהו עוד בנוגע להרמב"ם תשובות מהרי" קולון סימן קנב ותשובות "חכם צבי" סימן לב, — יתכן שהפירוש "בור" לתיבת איתן, שהובא גם בתרגומים, הוא כמו "ישן" הנזכר בתלמוד, דהיינו קרקע בתולה, שלא נחרשה מעולם. המפרש "קשה" (כן גם במשנתנו) ספק הוא אם יפרש "נחל" לשון נחל-מים. אבל נראה כי למאן דאמר "קשה" העריפה כשרה במקום שנחרש כבר, ולפי זה, "אשר לא יעבד וגו'" לא נאמר אלא להבא, דהיינו שלאחר העריפה יהיה המקום אסור בעבודה ובזריעה, ואמנם נחלקו רבותינו בסוטה מה, ב בפירוש "אשר לא יעבד": רבי יאשיה מפרש שהוא לשעבר ורבי יונתן מפרש שהוא להבא. במשנתנו שנינו רק: "ומקומה אסור מלזרוע ומלעבוד" (סוטה מה, ב). והנה פירש רבא בגמרא שם, שגם רבי יאשיה מודה שלהבא אסור לזרוע ולעבוד, ולא נחלקו אלא לשעבר, שלדברי רבי יונתן מותר לערוף במקום שנחרש כבר. אבל סתם מתניתין דאי סבירא לה כרבי יונתן, שאם לא כן לא היה לו לתנא להשמיט איסור הזריעה והעבודה לשעבר. יוסף בן מתתיהו מפרש "אשר לא יעבד" לשעבר. — וערפו. לשון קציצת העורף בקופיץ. — בנחל. אמרו במשנה ובספרי, שמכאן למדנו, שאף על פי שאינו איתן כשר". החדשים מפרשים "נחל איתן" נחל-מים מתמיה, על פי עמוס ה, כד ותחלים ער, טו, אבל סעו בזה, השהו שד"ל ב"המהשתדל" ושמעון סנטא ב"בוצר עוללות", וכן רי"צ מ"קלנבורג ב"הכתב והקבלה".